

Date: 5th October-2026

IMPORT XARAJATLARINI TOVARLAR O'RTASIDA TAQSIMLASH VA
TANNARXNING RAQAMLI NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Shonazarov Qudratbek Sodiqbek o'g'li

RANCH texnologiya universiteti, o'qituvchi-stajyor

E-mail: qudratbekshonazarov7@gmail.com

Annotatsiya. Import xarajatlarini taqsimlashni bojxona qiymati va tannarx bilan muvofiqlashtiruvchi algoritm hamda registr taklif etilgan. Shartli misolda taqsimot bazasi almashishi sotilgan qism va qoldiq bahosini 3,5 mln so'mga farqlantirgan. Summa nazoratiga tarif, xizmat qamrovi va hisob siyosatini tekshirish qo'shilgan. Amaliy samaradorlik korxona hujjatlarida baholanishi lozim.

Kalit so'zlar: import tovarlari, bojxona qiymati, tannarx, transport xarajatlari, taqsimot bazasi, hisob siyosati, analitik registr.

Muammo va tadqiqot maqsadi

Import partiyasining jami xarajati to'liq taqsimlangani ayrim tovarlar tannarxi asosli hisoblanganini anglatmaydi. Qiymat va fizik ko'rsatkichlar nisbati keskin farqlanganda baza tanlovi tovarlar rentabelligi, sotilgan qism tannarxi va qoldiq bahosini o'zgartiradi. Bojxona deklaratsiyasi hamda buxgalteriya kalkulyatsiyasida bir xil xizmatning turlicha qamrovi bu farqlarni izohlashni talab qiladi.

Maqsad — import xarajatlarini tovarlarga taqsimlash va bojxona qiymati bilan tannarx farqini izohlash tartibini ishlab chiqish. Obyekt — O'zbekistonda qayta sotish uchun tovar import qiluvchi korxonalar operatsiyalari; predmet — xarajatlar taqsimoti va analitik nazorat. Me'yoriy qiyoslash, hujjatlar tahlili va shartli hisoblash qo'llanildi. Natijalar real korxona kuzatuvlari emas.

Ibáñez Marsilla bojxona va foyda solig'i maqsadidagi zaxira qiymatlarining tarkibiy farqlarini o'rganadi [6]. Wang, Hulstijn va Tan hisobdagi qiymat aylanishini bojxona ma'lumotlari nazoratiga moslashtiradi [7]. Biz ushbu yondashuvlarni xizmat hujjati, taqsimot bazasi va tovar pozitsiyasini bog'lashga qo'llaymiz.

Me'yoriy asos va hisob siyosati

4-sonli buxgalteriya hisobi milliy standarti (BHMS) xaridga tegishli transport-tayyorlov xarajatlarini zaxiralar tannarxiga kiritish va ularni hisobga olish usullarini belgilaydi [2, 14–15 va 22-bandlar]. IAS 2 zaxirani tegishli joy va holatga keltirish xarajatlarini tannarx tarkibida tan olishni nazarda tutadi [3, 10–11 va 15-bandlar]. Buxgalteriya hisobida baza xizmatning iqtisodiy mazmuni, hujjati va hisob siyosatida tanlangan usul bilan asoslanishi kerak.

Bojxona kodeksining 304-moddasiga ko'ra, bojxona qiymatiga qo'shiladigan transport xarajatlari aralash partiyadagi tovarlar og'irligi yoki hajmiga mutanosib taqsimlanadi. Bitim narxiga kiritilgan summa takror qo'shilmaydi. Bojxona hududiga olib kirilgandan keyingi transport xarajati bitim narxidan ajratilgan bo'lsa, bojxona qiymatidan chiqariladi [1, 304–

Date: 5th October-2026

305-moddalar]. Buxgalteriya tannarxida esa omborgacha tegishli yetkazish xarajati ham hisobga olinishi mumkin.

Misolda transport xarajatlari tovarlar tannarxiga bevosita kiritiladi. BHMSning 30-bandi qayta sotiladigan tovarlarni xarid qiymatida hisobga olib, tegishli xarid xarajatlarini davrning sotish xarajatlariga kiritish imkonini ham beradi [2, 30-band]. Ushbu variantda quyidagi qoldiq va yalpi foyda hisoblari avtomatik qo'llanmaydi. Qiymat bazasidagi har qanday hisobni xato deb baholashdan oldin 22-banddagi usullar va korxona hisob siyosati tekshiriladi.

Taqsimot bazasini asoslash

Avval muayyan tovarga bevosita tegishli xarajat ajratiladi; qolgan umumiy summa xizmat qamragan pozitsiyalar o'rtasida taqsimlanadi. Brutto vaznga bog'langan tashish haqida brutto vazn, hajm tarifida hajm, sug'urta mukofotida sug'urtalangan qiymat olinadi. Hisobiy og'irlik qo'llanganda shartnomadagi hisoblash qoidasi saqlanadi. Bir tovar guruhiga tegishli sinov xarajati xizmat qamramagan tovarlarga yuklanmaydi.

Umumiy xarajat ulushi $T_i = J \times B_i / \Sigma B$ orqali hisoblanadi. T_i — i-tovarga taqsimlangan xarajat; J — xizmat summasi; B_i — tovar bazasi; ΣB — xizmat qamragan bazalar yig'indisi. Formula odatiy mutanosib taqsimotni ifodalaydi; taklif hujjat asosini va ikki hisobdagi farqni tekshirishga qaratilgan.

Shartli hisoblash natijalari

Shartli partiyada A tovar qiymati 80 mln so'm, brutto vazni 100 kg; Bniki 20 mln so'm va 900 kg. Har biridan 100 dona keltirilgan. Brutto vazn tarifidagi 10 mln so'm transportning 6 mln so'mi olib kirish joyigacha, 4 mln so'mi omborgacha. Xarid qiymatida transport yo'q. Model tannarxi xarid va transportdan iborat; boj, soliqlar, boshqa xarajatlar hamda valyuta kursi tafovutlari hisobga olinmagan.

1-jadval. Qiymat va vazn bazalarining hisob natijalari

Ko'rsatkich	A tovar	B tovar	Jami
Xarid qiymati, mln so'm	80,0	20,0	100,0
Brutto vazn, kg	100	900	1 000
Transport qiymat bazasida, mln so'm	8,0	2,0	10,0
Transport vazn bazasida, mln so'm	1,0	9,0	10,0
Tannarx qiymat bazasida, mln so'm	88,0	22,0	110,0
Tannarx vazn bazasida, mln so'm	81,0	29,0	110,0
Bir dona tannarxi qiymat / vazn bazasida, ming so'm	880 / 810	220 / 290	—

Manba: muallifning shartli hisob-kitobi.

Ikkala baza ham 110 mln so'mlik jami natija beradi. Tarifga mos vazn bazasiga nisbatan qiymat bazasi A tovar tannarxini 7 mln so'mga oshiradi, Bnikini shuncha

Date: 5th October-2026

kamaytiradi. 50 dona A va 100 dona B sotilganda vazn bazasidagi sotilgan tovarlar tannarxi $40,5 + 29 = 69,5$ mln so'm, qiymat bazasida $44 + 22 = 66$ mln so'm bo'ladi. Bir xil tushumda ikkinchi hisob yalpi foyda va qoldiqni 3,5 mln so'mga yuqori ko'rsatadi. Ushbu og'ish misolda qabul qilingan bevosita taqsimot usuli va tarif shartlariga tegishli.

Muvofiqlashtirish algoritmi va registr

Algoritm olti bosqichni birlashtiradi: 1) xizmat hujjati va xarajatning narxga kiritilganini tekshirish; 2) olib kirish joyigacha va keyingi xarajatni ajratish; 3) bevosita xarajat va xizmat qamrovini aniqlash; 4) bojxona talabi va hisob siyosatiga mos baza tanlash; 5) taqsimlash va farqni izohlash; 6) hujjat, sotilgan qism va qoldiqni solishtirish.

Registrda bojxona yuk deklaratsiyasi (BYD), invoys va xizmat hujjati satrlari bitta tovar pozitsiyasiga bog'lanadi. Namunaning shartli rekvizitlari: partiya P-02; BYD-02/1 — A, BYD-02/2 — B; invoys I-02; transport hujjati X-02. Har ikki bosqich bazasi brutto vazn, ulushlar 10 va 90 foiz. Bojxona qiymatiga 6 mln, buxgalteriya tannarxiga 10 mln so'm transport kiritiladi. Natijalar 2-jadvalda ko'rsatilgan.

2-jadval. Registrning tovarlar bo'yicha qiymat yozuvlari

Tovar	T	Bru tto vazn, kg	Olib kirish joyigacha	Keyi ngi tashish	Bojxon a qiymati	Tanna rx	Farq
A		100	0,6	0,4	80,6	81,0	0,4
B		900	5,4	3,6	25,4	29,0	3,6
Ja mi		1 000	6,0	4,0	106,0	110,0	4,0

Manba: muallifning registr namunasi. Vazndan boshqa summalar mln so'mda. Farq — model tannarxi minus bojxona qiymati; sababi — olib kirish joyidan omborgacha tashish.

Registrda tarif, o'lchov birligi, usul, mas'ullar va tuzatish tarixi saqlanadi. Nazorat $6 + 4 = 10$ mln so'mlik xizmat summasini hamda $0,4 + 3,6 = 4$ mln so'mlik izohlangan farqni tekshiradi. Netto va brutto almashishi, xizmat qamrovi buzilishi yoki transportning takror qo'shilishi qayd etiladi. Izohlangan 4 mln so'mlik farq hisob xatosi emas.

Misoldagi yozuvlar: transport uchun Dt 2910 — Kt 6010, 10 mln so'm, analitikada A — 1 mln, B — 9 mln; sotilgan qism uchun Dt 9120 — Kt 2910, 69,5 mln so'm [4]. 2910 — ombordagi tovarlar, 6010 — mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lovlar, 9120 — sotilgan tovarlar tannarxi. Bojxona qiymati xaridga takror qo'shilmaydi.

Metodik hissa va qo'llash chegaralari

Metodik hissa — baza asosi, xarajat qamrovi va bojxona qiymati bilan tannarx farqini tekshiriladigan registrda bog'lash. Yig'indi nazorati misoldagi 3,5 mln so'mlik og'ishni aniqlamaydi; hujjat va baza nazorati sababni ochadi. Registr 1C yoki boshqa tizimga moslashtirilishi mumkin. Amaliy samaradorlikni tasdiqlash uchun sinov zarur.

Kech kelgan hujjatda yangi xarajat, baho o'zgarishi va oldingi davr xatosi ajratiladi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) bo'yicha muhim oldingi davr xatosida IAS 8ning retrospektiv tuzatish talablari baholanadi [5, 42–47-bandlar]. Milliy yozuvlar

Date: 5th October-2026

BHMSga muvofiq belgilanadi. Aralash tariflar, qoplanmaydigan soliqlar va kurs tafovutlari alohida hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

Import xarajatlari taqsimotida summa, xizmat qamrovi va hisob siyosati birgalikda tekshirilishi zarur. Misolda baza almashishi jami tannarxni o'zgartirmay, sotilgan qism va qoldiqni 3,5 mln so'mga farqlantirdi. Keyingi tashish bojxona qiymati va tannarx orasida 4 mln so'mlik asoslangan farq hosil qildi.

Algoritm va registrni BYD, invoices, tarif hujjati hamda ombor harakati asosida sinash tavsiya etiladi. Izohlanmagan tafovutlar, tasdiqlangan taqsimot xatolari va solishtirish vaqti baholanadi. Shartli hisob metodikaning mantiqini ko'rsatadi; amaliy samara korxona ma'lumotlari bilan tasdiqlanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi. 20.01.2016. 304–305-moddalar. URL: <https://lex.uz/docs/-2876354>.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. 4-sonli BHMS «Tovar-moddiy zaxiralar». Ro'yxat raqami 3259, 30.06.2020. 14–15, 22 va 30-bandlar. URL: <https://lex.uz/docs/-4890446>.
3. IFRS Foundation. IAS 2: Inventories. 10–11, 15 va 34-bandlar. URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-2-inventories/>.
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 21-sonli BHMS «Xo'jalik yurituvchi subyektlarda buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi va uni qo'llash bo'yicha yo'riqnoma». Ro'yxat raqami 3593, 27.12.2024. URL: <https://lex.uz/docs/-7282737>.
5. IFRS Foundation. IAS 8: Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors // Issued IFRS Standards. London: IFRS Foundation, 2022. 42–47-bandlar.
6. Ibáñez Marsilla S. Towards customs valuation compliance through corporate income tax // World Customs Journal. 2011. Vol. 5, No. 1. P. 73–88. DOI: 10.55596/001c.92453.
7. Wang Y., Hulstijn J., Tan Y.-H. Data quality assurance in international supply chains: An application of the value cycle approach to customs reporting // International Journal of Advanced Logistics. 2016. Vol. 5, No. 2. P. 76–85. DOI: 10.1080/2287108X.2016.1178501.

Elektron manbalarga murojaat sanasi: 10.10.2026.

